

*С. В. Узун,
S. V. Uzun*

УЯВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ СТОСОВНО ЖИТТЄВО-ВІКОВИХ ПРАКТИК ОСОБИСТОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Abstract. On the basis of data of the European social study for 2006-2007, the author analyzes the ideas of men and women of the comprehension of such notions as "adulthood", "mid-age", and "old age", as well as the ideas of the importance of the occurrence of certain events during the life which are essential or are not for the attainment of a definite life-age stage of the development of a person.

Останнім часом у науковому світі спостерігається відродження інтересу до проблеми вікових та життєвих етапів розвитку особистості, але в дослідженнях, присвячених життєвим етапам особистості, практично відсутні праці, що враховують гендерний аспект. На терені активного зростання громадської та політичної уваги до гендерних проблем у сучасному українському суспільстві, важливо проаналізувати уявлення чоловіків та жінок про розуміння таких понять, як "дорослість", "середній вік", "старість", та важливість настання певних життєвих подій, які є суттєвими або не суттєвими для досягнення певного життєво-вікового етапу розвитку особистості.

Проблема не нова, але й недостатньо розроблена. Їй були присвячені праці "Психологічний час особистості" українських вчених-соціологів Є.І. Головахи та А.А. Кроніка [1], "Життєвий шлях особистості" вчених Л.В. Сохань, О.Г. Злобіна, Н. І. Соболева, І.Є. Бекешкіна [2], також дослідженням даної проблеми займалися низка російських вчених: Б. Г. Ананьєв [3], І.С. Кон [4], С.Я. Рубінштейн [5] та ін.

Особливо актуальними є такі питання:

- уявлення чоловіків та жінок про вік, в якому вони стають дорослими, досягають середнього віку та стають старими;
- важливість життєвих подій як умов, що визначають дорослість та старість в уявленнях чоловіків та жінок;
- уявлення про вікові межі для виконання соціально-значимих ролей жінками та чоловіками.

Для здійснення аналізу уявлень населення щодо життєво-вікових практик особистості використані результати Європейського соціального дослідження (ESS)*, яке проводилося в 2006–2007 рр.

* В Україні опитування проводилося Інститутом соціології НАН України взимку 2006/2007 р. під керівництвом Є. І. Головахи (національний представник у виконкомі ЄСД) та А. П. Горбачика (національний координатор проекту). За загальнонаціональною вибіркою опитано 2000 респондентів. Проект виконано за грантом Міжнародного фонду "Відродження".

Як правило, у науковій літературі віковими межами для юності є 12–25 років, молодості – 18–40 років, зрілості – 20–60 років, пізньої зрілості до 75 років [6, с. 37]. Іноді молодість розглядають як особливий етап і називають його "ранньою зрілістю". Наступним періодом зрілого віку є середня зрілість, або середній вік, за яким настає етап пізньої зрілості (похилий вік), що передує безпосередньо старості. Як синонім зрілості часто використовують поняття ранньої, середньої і пізньої дорослості. Для зручності процедури розгляду даних ми об'єднали ці поняття в 3 категорії: дорослість, "середній вік" та старість.

Постає питання, що таке взагалі вік? Найбільш вдалими є, на нашу думку, визначення російського вченого Б. Ананьєва: вік – це головне поняття часової структури життєдіяльності особистості, оскільки вік людини завжди є конвергенцією біологічного, історичного та психологічного часу [3, с. 226].

Перший віковий етап, важливий для розвитку особистості, є його дорослість, або рання зрілість. Коли особистість стає дорослою, найперше це пов'язано з настанням відчуття відповідальності та здійснення першого важливого життєвого вибору. Людина сповнена життєвих планів, має високий творчий потенціал і прагне самореалізації. У якому віці, на думку населення, стають дорослими жінки? Середнім виявилось значення 19–20 років. З даного питання гендерних відмінностей в уявленнях і чоловіків, і жінок не спостерігаємо (див. табл. 1).

Таблиця 1

Уявлення населення України про вікові етапи розвитку особистості, 2007 р. (роки)*

Життєво-вікові етапи розвитку особистості	Для чоловіків	Для жінок
Дорослість	22	20
Середній вік	41	40
Старість	66	64

*Середнє значення віку в даній сукупності.

Коли питання стосувалося чоловіків, то середній показник виявився дещо вищим, ніж для жінок, – 21–22 роки. Гендерних відмінностей також не виявлено. Віковий відрізок 19–22 роки є періодом, коли індивід досягає громадянського повноліття, починає володіти всіма правами та обов'язками, визначеними Конституцією країни, отримує вищу освіту або йде працювати тощо, саме тому цей показник визначено як вік, з якого починається дорослість.

Наступний важливий етап у розвитку особистості – це досягнення "середнього віку", або середньої зрілості. Цей період (близько 30–50 років) вважається кульмінаційним у житті кожної особистості. Індивід отримав значний життєвий досвід, реалізував певні поставлені цілі.

Отже, "середнього віку" жінки досягають, згідно з відповідями респондентів (середнє значення), у 40 років. Стосовно чоловіків середнє значення – 41 рік.

Завершальний етап розвитку особистості – це досягнення нею старості. Даний період характеризується реалізованістю більшості життєвих планів або втратою їх актуальності, найбільш продуктивні періоди життя залишилися у минулому. Результати дослідження свідчать, що віком, в якому жінки досягають старості, на думку населення, є 64 роки. Стосовно чоловіків – 66 років. Показники для чоловіків вищі на декілька років, оскільки вони пізніше виходять на пенсію, відсуваючи таким чином вік, з якого починається старість. З іншого боку, в суспільстві існує стереотип, згідно з яким жінка раніше за чоловіка старішає, хоча дані геронтологів свідчать про протилежне. Також в Україні чоловіки в середньому живуть на 10–13 років менше за жінок. Дані говорять про те, що населення не пов'язує старість з виходом на пенсію, і оскільки показники є вищими за законодавчо визначений вік виходу на пенсію, ми можемо стверджувати, що населення психологічно готове до встановлення однакового віку виходу на пенсію і для чоловіків, і для жінок у віці 60 років. Дані дослідження також свідчать, що уявлення населення про вікові етапи розвитку особистості мають демократичний характер. Суспільство не пов'язує проблему віку зі статтю, а характеризує це індивідуальними особливостями розвитку особистості.

Отже, ми виявили та проаналізували віковий аспект у розумінні проблеми вікових етапів розвитку особистості. Але існує й інший бік: наскільки важливим є здійснення певних подій або здобуття певного соціального статусу, щоб вважати людину, жінок та чоловіків дорослими та старими. В ESS аналізуються чотири життєві події, які суттєво змінюють соціальний статус жінки і чоловіка та роблять їх дорослими: 1) жінка/чоловік віддаляється від батьків і починає жити окремо; 2) жінка/чоловік починає працювати повний робочий день; 3) жінка/чоловік починає жити зі своїм чоловіком/дружиною або ж з незареєстрованим чоловіком/незареєстрованою дружиною; 4) жінка стає матір'ю (чоловік стає батьком) (див. табл. 2).

Варіанти відповідей "зовсім не важливо" і "неважливо", ми об'єднали як варіант "неважливо", а варіанти відповідей "важливо" та "дуже важливо" – як "важливо".

Отже, наскільки важливо, щоб жінка почала жити окремо від батьків для того, щоб вважати її дорослою? Спостерігаємо цікаві відмінності у відповідях: в Україні загалом 43,9% опитуваних вважають дану подію важливою для жінки, щоб бути дорослою. Але, з іншого боку, неважливою цю подію вважають 38,5% респондентів. Ми можемо стверджувати, що це пов'язано з віком респондентів, молодші респонденти вважають цю подію важливою для дорослості, а респонденти старшого віку вважають цю подію не такою важливою, оскільки окреме проживання від батьків не завжди збігається із зрілістю особистості. Щодо чоловіків, то відповіді розподілилися таким чином: в сумі важливо – 53,4%, а неважливою є подія для 33,8% українських респондентів.

Взагалі населення вважає, що проживання окремо від батьків є більш важливим для статусу дорослості у чоловіків. У цьому проявляється стереотипна думка, що чоловік повинен бути більш автономною людиною від своїх близьких, ніж жінка.

Таблиця 2

Уявлення населення України про важливість життєвих подій для настання дорослості особистості, 2007 р. (%)

Життєві події	Для чоловіків					Для жінок				
	Зовсім неважливо	Не важливо	Важко сказати	Важливо	Дуже важливо	Зовсім неважливо	Не важливо	Важко сказати	Важливо	Дуже важливо
Жінка/чоловік почали жити окремо від батьків	8,4	5,4	12,8	43,8	9,6	11	27,5	17,6	38,4	5,5
Жінка/чоловік почали працювати повний робочий день	3,9	19,6	11,9	49,8	14,9	7,4	24,8	13,6	46,2	7,9
Жінка/чоловік почали жити зі своїм чоловіком/дружиною	5,1	20,8	15,8	45,2	13,1	6	22,1	19,4	42,9	9,5
Жінка/чоловік стали матір'ю/батьком	4,7	14,7	11,3	44,5	24,8	5	16,8	12,1	45,8	20,2

Наступний критерій дорослості – початок професійної діяльності. Вважає цю подію важливою щодо жінок більшість респондентів – 54,1%, а неважливою її вважає одна третина респондентів. Стосовно чоловіків початок трудової діяльності також важлива подія для більшості респондентів (64,7%), а неважливою є для 23,5%. Більший показник для чоловіків свідчить про уявлення населення, згідно з якими професійна діяльність для чоловіків є більш важливою, ніж для жінок. Це пов'язано з традиційним баченням того, що жінкам належить приватна сфера, а чоловікам публічна.

Така подія, як "жінка стала жити зі своїм чоловіком або ж з незареєстрованим чоловіком", щоб вважати її дорослою, є важливою для більшості респондентів (52,4%), неважливою – для 21,8%. Стосовно чоловіків спостерігаємо аналогічну ситуацію: важливою подія є для 58,3% опитуваних, а неважлива – для 25,9%.

Коли постає питання про материнство як умову того, чи є особистість жінки зрілою, спостерігаємо таку ситуацію: у сумі важливою дана подія є для 66% українських респондентів, а неважлива лише для 21,8%. Щодо чоловіків спостерігаємо аналогічну ситуацію: важливою подія батьківства для дорослішання є на думку 69,3% українського населення, неважлива – для 19,4%. Ці дані показують високу цінність родини і батьківства в українському суспільстві.

Для розуміння настання старості ми виокремили три критерії – життєві події: 1) особистість стала фізично немічною; 2) жінка стала бабусею або чоловік став дідушем; 3) жінка або чоловік потребують постійного догляду (див. табл. 3).

Як і в попередньому випадку, варіанти відповідей "зовсім не важливо" і "неважливо", ми об'єднали як варіант "неважливо", а варіанти відповідей "важливо" та "дуже важливо" – як "важливо".

Отже, коли мова йде про те, що жінка стала фізично немічною для того, щоб вважати її старою, то відповіді розподілилися таким чином: у сумі неважливо – для 42,2% українського населення, а важливою цю подію вважають лише 34,2% респондентів. Такий розподіл відповідей свідчить про те, що люди не асоціюють фізичну немічність з людьми похилого віку, адже це може бути людина будь-якого віку (наприклад, дитина-інвалід). Стосовно чоловіків було виявлено таку ситуацію: більшість респондентів у сумі обрали варіант неважливо (42,7%), важливою подія є для 34,7% українського населення.

Таблиця 3

Уявлення населення України про важливість життєвих подій для визначення старості особистості, 2007 р. (%)

Життєві події	Стать									
	Для чоловіків					Для жінок				
	Зовсім неважливо	Не важливо	Важко сказати	Важливо	Дуже важливо	Зовсім неважливо	Не важливо	Важко сказати	Важливо	Дуже важливо
Жінка/чоловік стали фізично немічними	10,0	32,7	22,6	25,4	9,3	11,6	32,6	21,6	24,8	9,4
Жінка/чоловік стали бабусею/дідусем	19,0	46,6	14,9	15,1	4,4	23,5	48,8	12,6	11,8	3,3
Жінка/чоловік потребують постійного догляду.	8,4	30,5	23,9	27,4	9,9	11,7	33,3	20,2	24,9	9,9

Наступний критерій: стати бабусею чи дідусем. Стосовно жінок думки розподілилися таким чином: неважливою є дана подія для більшості респондентів (72,3%), а важливою – для 15,1%. У нашому суспільстві склалося так, що жінки, як правило, стають бабусями у віці приблизно з 40 років, в якому людину аж ніяк не можна вважати старою. Щодо чоловіків, то ситуація дещо інша: ця подія є неважливою для 64,4% опитуваних, важлива – для 19,5%. Як бачимо, існують гендерні відмінності в уявленнях населення: статус бабусі для того, щоб жінок вважати старими, є менш важливим, ніж статус дідуса для чоловіків. Це пов'язано з тим, що населення загалом не асоціює дані події з початком старості.

Останній критерій, що його обрано для ідентифікації старості, – це потреба в постійному догляді. Відповіді респондентів стосовно жінок розподілилися таким чином: неважлива ця ситуація на думку значної частки респондентів (45%), але, з іншого боку, третина респондентів вважає її важливою (34,8%). Щодо чоловіків маємо таку картину: українські респонденти розподілилися на дві майже однакові групи: неважливо – 38,9% та важливо – 37,3%. Такий розподіл відповідей свідчить про широке розуміння поняття "постійний догляд", тому що й немовля, й молодий інвалід потребують постійного догляду, тобто це може бути людина будь-якого віку.

У даній статті також розглядається проблема вікових меж для здійснення певних дій чи отримання соціального статусу, які побутують як суттєві, значні в уявленнях населення України. Перше, що було виокремлено, – це вікова межа, з якої починається дорослість і друге – вікова межа, після якої особа не може займатися певною діяльністю чи робити певні вчинки. Було цікаво виявити вікову межу для таких дій: мати статеві стосунки; жити з чоловіком без одруження (жити з жінкою без одруження); виходити заміж (одружуватися) та жити з чоловіком (дружиною); ставати матір'ю (батьком); припинити працювати, вийти на пенсію і не народжувати (більше) дітей (див. табл. 4).

Що стосується того, до якого віку жінка, як правило, є ще занадто молодою, щоб мати статеві зв'язки, то, за уявленнями населення, це 17 років. Для чоловіків ситуація ідентична. Отже, ми можемо стверджувати, що в даному випадку в уявленнях населення України загалом відсутні розходження щодо початку статевого життя для чоловіків і жінок.

Таблиця 4

Уявлення населення України про вікові межі для здійснення життєвих подій, 2007 р. (роки)*

Життєві події	Для чоловіків	Для жінок
Мати статеві стосунки	17	17
Жити з чоловіком без одруження (жити з жінкою без одруження)	19	18
Виходити заміж (одружуватись) та жити з чоловіком (дружиною)	20	18
Ставати матір'ю (батьком)	21	19
Припинити працювати та вийти на пенсію	51	47

*Середнє значення віку в даній сукупності.

У якому віці жінка є занадто молодою, щоб починати жити з чоловіком без одруження? На дане запитання респонденти назвали для жінок 18 років, а для чоловіків – 19 років.

З уявлень респондентів про достатній вік для одруження складається така картина: для жінок – це 18 років, а для чоловіків – 20. Отже, як бачимо, значних гендерних відмінностей в уявленнях населення України з приводу даного питання також не спостерігається. Це збігається з думкою психологів та фахівців із сімейного планування, які вважають, що різниця у віці для подружжя повинна бути не більше ніж 6–7 років.

Для такої події, як ставати матір'ю, прийнятна нижня вікова межа становить 19 років. Щодо питання про батьківство, то показник вищий на 2 роки і становить 21 рік. Якщо розглядати дану ситуацію з точки зору європейських норм, то такий вік вступу в шлюб і вік для того, щоб ставати матір'ю чи батьком, є занад-

то ранній. Хоча різниця у два роки між материнством та батьківством свідчить про те, що чоловік все-таки повинен досягти певної спроможності, щоб утримувати сім'ю.

Стосовно того, до якого віку жінка, як правило, є занадто молодою, щоб припинити працювати та вийти на пенсію, уявлення населення визначає, що це має бути не молодше 47 років. Як бачимо, цей вік істотно менший за вік виходу жінок на пенсію. Для чоловіків показник дещо вищий – 51 рік, він також є нижчим за вік виходу на пенсію, встановлений для них законодавством.

З відповідей на запитання, після якого віку жінка, як правило, вже не має народжувати дітей, випливає, що це 42 роки. Як бачимо, це вік, коли діти вже вирости, жінка, як правило, набула статусу бабусі і має допомагати доглядати внуків, то ж і думати про народження дітей їй уже не випадає. Хоча, на думку біологів та лікарів, 40 років не межа для материнства та народження дитини. Адже сучасні медичні технології допомагають жінці народжувати здорових дітей навіть після 40 років. А для чоловіків віковою межею для батьківства є 47 років. Ця різниця у віці для здійснення репродуктивної функції між жінками і чоловіками (5 років) корелює з даними про те, що жінка раніше втрачає фізіологічні можливості народження дитини через настання менопаузи у віці 45–50 років.

Щодо віку, коли людина вже не може працювати 20 годин на тиждень і більше, то, на думку опитаних українців, стосовно жінок – це 53 роки, а для чоловіків – 59 років. Ці показники є близькими до віку виходу на пенсію (55 і 60 років відповідно). Це свідчить про те, що населення низько оцінює рівень свого здоров'я та працездатності. Це також пов'язано з проблемами раннього, порівняно з розвинутими європейськими країнами, старіння та ранньої смертності в Україні.

Ми можемо стверджувати, що уявлення населення України щодо вікових етапів розвитку особистості та вікових меж для статусних життєвих подій мають демократичний характер. Суспільство жорстко не пов'язує проблему віку і соціального статусу зі статтю, а вважає це, переважно, індивідуальними особливостями людини.

Спостерігаємо таку ситуацію: життєві події та досягнення певного соціального статусу є важливими для досягнення особистістю дорослості, а щодо старості ми спостерігаємо протилежну ситуацію, життєві події, які були обрані як умови визначення старості, виявилися не вельми важливими в уявленнях населення.

Дані говорять про те, що населення не пов'язує старість з виходом на пенсію, і оскільки показники віку, коли людина вже вважається старою, є вищими за вік виходу на пенсію, ми можемо стверджувати, що населення психологічно готове до встановлення однакового віку виходу на пенсію для чоловіків і для жінок у віці 60 років. Також аналіз даних свідчить про існування певних патріархатних норм у суспільстві: наприклад, професійна діяльність для чоловіків в уявленнях населення є більш важливою, ніж для жінок. Результати дослідження показують високу цінність родини і батьківства в українському суспільстві. Позитивним є те, що відсутня подвійна мораль в уявленнях населення України щодо початку статевого життя для чоловіків і для жінок.

Дані дослідження щодо уявлень населення з приводу віку припинення професійної діяльності свідчать про те, що населення невисоко оцінює рівень свого здоров'я та працездатності, що також пов'язано з проблемами раннього старіння та ранньої смертності в Україні.

1. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наук. думка, 1984. – 206 с.
2. Жизненный путь личности : вопросы теории и методологии социально-психологического исследования / Головаха Е.И. [и др.]. – К. : Наук. думка, 1987. – 278 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
4. Кон И.С. В поисках себя / И.С. Кон. – М., 1984. – 234 с.
5. Рубинштейн С. Я. Использование времени как показатель направленности личности / С.Я. Рубинштейн // Экспериментальные исследования в патопсихологии. – М. : Изд-во МНИИ психиатрии МЗ РСФСР, 1976. – 300 с.
6. Урланис Б. И. История одного поколения / Б.И. Урланис. – М., 1968. – 156 с.